

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

UDK: 63:635.6:635.61

QARAQALPAQSTAN SHARAYATINDA QAWINNIŇ JAHAN KOLLEKCIYA ÚLGILERIN ÚYRENIW

Matmuratova N.,

QAXAI. Sabzavotshiliq, palizshiliq hám kartoshkashiliq qánigeligi.

2-kurs magistranti.

Matiyakubov X.,

QAXAI. «Diyqanshiliq, awıl xojalıqeginleri selekciyası hám tuqıngershiligi» kafedrası

w.w.a. professor, a.x.k.

Abdigapbarov A.S.,

QAXAI. «Miywe-sabzavotshiliq hám palizshiliq» kafedrası aǵa oqıtıwshısı,

a.x.i.f.d.(PhD).

E-mail: azaabdi079@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19437669>

Annotaciya. Qovun (*Cucumis melo* L.) poliz ekinlari ichida oziqaviy, iqtisodiy va agrobiologik ahamiyati yuqori bo'lgan qishloq xo'jaligi ekinlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda qovun ekinining turli nav namunalarini o'rganish, ularning morfologik, biologik va xo'jalik xususiyatlarini kompleks baholash hamda selekciya ishlari uchun istiqbolli genetik manbalarni aniqlash maqsad qilindi. Tadqiqot jarayonida mahalliy va introdukciya qilingan nav namunalari o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlari va hosildorlik darajalari bo'yicha tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, ayrim navlar yuqori hosildorligi, boshqalari esa boshqa xo'jalik xususiyatlari bilan ajralib turdi.

Tadqiqot natijalari qovun genetik resurslarini saqlash va ulardan selekciya ishlarida samarali foydalanish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация. Дыня (*Cucumis melo* L.) является одной из сельскохозяйственных культур с высоким пищевым, экономическим и агробиологическим значением среди бахчевых культур.

В данном исследовании была поставлена цель изучения различных сортообразцов дыни, комплексной оценки их морфологических, биологических и хозяйственных особенностей, а также выявления перспективных генетических источников для селекционной работы. В процессе исследований были проанализированы местные и интродуцированные сортообразцы по показателям роста и развития и уровню урожайности. Согласно результатам, некоторые сорта отличались высокой урожайностью, а другие - другими хозяйственными признаками.

Результаты исследований служат важной научной основой для сохранения генетических ресурсов дыни и их эффективного использования в селекционной работе.

Abstract. Melon (*Cucumis melo* L.) is one of the agricultural crops with high nutritional, economic, and agrobiological importance among melon crops.

This study aimed to study various melon varieties and samples, comprehensively evaluate their morphological, biological, and economic characteristics, and identify promising genetic sources for breeding work. During the research, local and introduced varieties were analyzed for growth and development indicators and yield levels. According to the results, some varieties were distinguished by high yields, while others by other economic characteristics.

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

The research results serve as an important scientific basis for preserving the genetic resources of melons and their effective use in breeding work.

Kalit so'zlar: qovun, nav, kolleksiya, fenologik ko'zatuvi, urug'larni o'nib chiqishi, kun, asosiy va yon shoxlar, otalik va onalik gullar, nav namunalari, hosildorlik.

Ключевые слова: дыня, сорт, коллекция, фенологическое наблюдение, прорастание семян, день, основные и боковые ветви, мужские и женские цветки, сортообразцы, урожайность.

Keywords: melon, variety, collection, phenological observation, seed germination, day, main and lateral branches, male and female flowers, variety samples, yield.

KIRISIW (ádebiyatlar sholiw)

Dúnya awıl xojalıǵında palız eginleri úlken áhmiyetke iye. Olar insan racionında vitaminler, mineral zatlar hám uglevodlar dereǵı bolıp esaplanadı.

Qawın miywesi ásirese qant muǵdarınıń baylıǵı menen ajralıp turadı. Sol sebepli ol tek ǵana azıq-awqat ónimi emes, al dietalıq ónim sıpatında da qádirlenedi [1;4;7].

Oraylıq Aziya qawın egininiń kelip shıǵıw oraylarından biri bolıp esaplanadı. Bul aymaqta qawınıń kóplegen jergilikli sortları qalıplesken bolıp, olardıń genetikalıq hár túrliligi selekciya jumısları ushın úlken imkaniyatlar jaratadı.

Házirgi kúnde awıl xojalıǵında klimattıń ózgeriwı, suw resurslarınıń shekleniwı hám keselliklerdiń tarqalıwı jańa, turaqlı sortlar jaratıwdı talap etpekte.

Sol sebepli qawın sortı úlğilerinen ibarat genetikalıq kollekciyalardı qalıplestiriw hám olardı kompleksli bahalaw áhmiyetli ilimiy wazıypalardan biri bolıp esaplanadı [1;2;3;5;8;9].

Materiallar hám metodikalar.

Izertlewlerde qawın egininiń bir qatar jergilikli hám sırt el sort úlğileri qatnastı. Tájiriybeler dala sharayatında alıp barıldı.

Sortlardı bahalawda tómendegi kórsetkishler tiykar etip alındı:

Morfologiyalıq kórsetkishler:

- tuqımlardıń ónip shıǵıwı
- tiykarǵı hám qaptal paqallarınıń uzınlıǵı
- atalıq hám analıq gúlleriniń gúllew waqtı
- miywelerdiń jetiliw waqtı

Xojalıq kórsetkishleri:

- uliwma ónimdarlıq;

Izertlewler nátiyjeleri.

Izertlew nátiyjeleri qawın sort úlğileri arasında biologiyalıq hám xojalıq belgileri boyınsha sezilerli ayırmashılıqlar bar ekenligin kórsetti.

Ayırım sortlar erte pisetuǵınlıǵı menen ajralıp turdı, basqaları bolsa joqarı zúraátliligi menen xarakterlendi. Nátiyjeler boyınsha Kolxoznica hám Buri kalla sortları ónimdarlıq kórsetkishleri boyınsha jetekshi orındı ieledi.

Bul jaǵday qawın sortlarınıń genetikalıq qásietleri hár qıylı ekenligin hám selekciya jumıslarında olardan maqsetli paydalanıw múmkınligin kórsetedi.

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

Tájiriybeler dawamında tuqımlardıń ónıp shıǵıw dinamikası, dala sharayatındaǵı ónimdarlıǵı, sonday-aq, ósimliklerde atalıq hám analıq gúllerdiń payda bolıw múddeti hám de miyweniń pisiw processleri fenologiyalıq jaqtan baqlandı. Ótkerilgen fenologiyalıq tallawlar nátiyjeleri sonı kórsetti, izertlewge tartılǵan barlıq sort hám liniya úlgeri tuqımlarınıń derlik birdey waqıt aralıǵında, yaǵnıy shama menen 15-16 kún dawamında jalpı ónıp shıǵıwı atap ótildi.

Atız sharayatında tuqımlardıń ónimdarlıq kórsetkishleri tallanǵanda standart sortlarda bul kórsetkish 78-90 procent átirapında bolǵanlıǵı anıqlandı. Ayırım sortlar kesiminde bolsa belgili bir ayırmashılıqlar baqlandı: máselen, Buri kalla sortında dala ónimdarlıǵı salıstırmalı tómén bolıp, 78 procentti quraǵanlıǵı anıqlandı.

Tájiriybe dawamında ósimliklerde gúllew basqıshlarınń baslanıwı da baqlaw astına alındı. Orta piser sortlar toparında atalıq gúllerdiń qalıplesiwi tiykarınan 35-44 kúnlerde baqlandı. Analıq gúllerdiń payda bolıwı bolsa standart sortta 51 kúnnen keyin baqlandı. Sonıń menen birge, Buri kalla hám Kolxoznica sortlarında analıq gúllerdiń qalıplesiwi bir qansha erterek bolıp, 42-43 kúnlerde payda boldı.

Kesh piser sortlar toparında bolsa fenologiyalıq kórsetkishler biraz parıq qıldı. Bul sortlarda atalıq gúllerdiń payda bolıw múddeti 35-36 kún aralıǵında baqlandı. Analıq gúllerdiń qalıplesiwi standart Qora gulyabi sortında, sonday-aq, Quy bosh 45-46 kún átirapında belgilengen bolsa, Ichi qizil hám Qari qiz sortlarında bul basqısh 48-54 kún aralıǵında ámelge asqanlıǵı anıqlandı (1-keste).

1-keste

Qawın sort úlgerinde fenologiyalıq fazalardıń ótiw múddeti hám dawamlılıǵın tańlaw sort sınawı sharayatında úyreniw (2024-2025-jıllar).

Sort úlgeri	Tukım ónıp shıǵıwı, kún	Tuqımınıń atız kógeriwshenligi, %	Gúllerdiń ashılıwı, kún		Miywesiniń pisip jetiliwi, kún
			atalıq	analıq	
Zar gulobi - st ₁	16	89	37	51	93
Ertepiser sortlar					
Buri kalla	15	78	36	42	92
Kolxoznica	15	81	35	43	91
Ortapiser sortlar					
Ichi qizil	16	83	35	48	107
Qari qiz	16	85	44	54	110
Keshpiser sortlar					
Quy bosh	16	90	35	45	112
Qora gulyabi	16	86	36	46	114

Tájiriybe nátiyjeleriniń analizi sonı kórsetti, miyweniń pisiw múddeti sortlar kesiminde belgili bir ayırmashılıqlarǵa iye boldı. Ertepiser sortlar toparında miywelerdiń tolıq pisip jetilisiwi standart sort penen salıstırǵanda ayırım ayırmashılıqlar atap ótildi. Sonıń ishinde, Buri kalla sortında miyweler standartqa salıstırǵanda 1 künge, Kolxoznica sortında bolsa 2 künge kesh piskenligi anıqlandı.

Kesh piser sortlar toparında bolsa standart Qor gulyabi sortı miyweleriniń tolıq pisip jetilisiwi 114 kúndi quradı. Basqa sort úlgerinde bolsa miyweniń pisiw procesi

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

standart sortqa salıstırǵanda 2-11 kúnge keshikkenligi atap ótildi.

Tańlap alıw sort sınaqları procesinde ósimliklerdiń jer ústi bóleginiń ósiwi hám rawajlanıwın bahalaw maqsetinde morfobiometrikalıq baqlawlar da ámelge asırıldı. Bul baqlawlarda tiykarǵı paqal uzınlıǵı, qaptal shaqalar sanı, olardıń uzınlıǵı hám paqallardıń ulıwma uzınlıǵı sıyaqlı kórsetkishler ólshendi.

Biometrikalıq analiz nátiyjelerine bola, ertepiser sortlar ishinde standart Kók gúlabı sortında tiykarǵı paqal uzınlıǵı 136,0 sm di quradı. Pálektiń eń tez ósiwi Buri kalla sortında baqlanıp, bul sortta tiykarǵı paqal uzınlıǵı 202,0 sm ge jetti. Kolxoznica sortında bolsa bul kórsetkish 184,5 sm di quradı. Demek, bul sortlarda tiykarǵı pálek ósiwi standart sortqa salıstırǵanda 48,5-66,0 sm ge joqarı bolǵanlıǵı anıqlandı (2-keste).

Kesh piser sortlarda tiykarǵı paqal uzınlıǵı 143,6-144,0 sm aralıǵında dizimge alındı. Bul kórsetkishler standart sortqa salıstırǵanda, barlıq sortlarda tiykarǵı paqal ósiwiniń bir qansha tómén bolǵanlıǵı baqlandı.

2-keste

2024-2025-jıllarda tańlaw sort sınavında qawın sort úlgeri paqalınıń biometrikalıq kórsetkishleriniń óz-ara parıqlanıwı.

Sort úlgeri	Tiykarǵı paqal uzınlıǵı, sm	Qaptal paqallar sanı, dana	Qaptal paqallar uzınlıǵı, sm	Ulıwma uzınlıǵı, sm
Kwk gulobi- st ₁	136,0	4,5	529,0	665,0
Ertepişer sortlar				
Buri kalla	202,0	3,5	482,6	684,6
Kolxoznica	184,5	3,5	494,2	678,7
Ortapiser sortlar				
Qari qiz	143,6	4,0	532,0	675,6
Ichi qizil	144,0	4,1	539,5	683,5
Keshpiser sortlar				
Quy bosh	147,7	4,0	558,5	706,2
Qora gulyabi	149,5	4,3	567,0	716,5

Úyrenilgen qawın sortlarında qaptal shaqalar sanın tallaw nátiyjelerine bola, ertepiser Buri kalla hám Kolxoznica sortlarında eń tómén kórsetkish belgilengen. Olarda ortasha 3,5 nan qaptal shaqa qalıplesken bolıp, bul standart sortqa salıstırǵanda 1 ge kem. Ortapiser sortlarda bolsa qaptal shaqalar sanı 4,0-4,1 dana aralıǵında boldı.

Qawın ósimliklerinde qaptal shaqalardıń uzınlıǵın úyreniw nátiyjeleri sonı kórsetti, bul fiziologiyalıq kórsetkish sortlar boyınsha 482,6-567,0 sm aralıǵında ózgerip turdı. Tiykarǵı paqal hám qaptal shaqalardıń ulıwma uzınlıǵı boyınsha eń joqarı kórsetkishler keshpiser Quy bosh (706,2 sm) hám de Qora gulyabi (716,5 sm) sortlarında baqlandı. Sonıń menen birge, standart Kók gúlabı sortında bul kórsetkish 665,0 sm den aspaǵan.

Ertepişer sortlarda tiykarǵı paqal hám qaptal shaqalardıń ulıwma uzınlıǵı tallanǵanda Buri kalla sortında 684,6 sm nátiyje dizimge alındı. Bul kórsetkishke

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

salıstırğanda tómen nátiyje Kolxoznica sortında baqlanıp, 678,7 sm di quradı.

Tájiriybe nátiyjeleriniń ulıwma analizi sonı kórsetti, sort úlğileri arasında ósimliktiń jer ústi bóleginiń ósiwi boyınsha sezilerli ayırmashılıqlar bar. Sonıń ishinde, keshpiser sortlar ishinde Qora gulyabi sortı standart sortqa salıstırğanda 51,5 sm ge kóbirek óskenligi menen ajıralıp turdı.

3-keste

2024-2025-jıllarda tańlaw sort sinawında qawın sort úlğileriniń ónimdarlıq dárejesin salıstırmalı bahalaw.

Sort úlğileri atamaları	Ulıwma hasıl, t/ga			Tovarbap hasıl, t/ga			Qadağalawğa salıstırğanda, %	Tovarbap hasıl úlesi, %
	2024	2025	ort.	2024	2025	ort.		
Zar gulobi -st ₁	26,8	25,6	26,3	23,5	21,9	22,7	100	86,3
Ertepişer sortlar								
Buri kalla	25,1	25,8	25,4	19,4	20,1	19,8	87,2	79,9
Kolxoznica	24,5	24,9	24,4	20,9	20,2	20,5	90,3	84,0
Ortapiser sortlar								
Qari qiz	33,6	33,9	32,7	29,2	30,5	29,8	131,2	91,2
Ichi qizil	32,0	33,2	32,1	28,5	29,6	29,05	127,9	90,4
Keshpiser sortlar								
Quy bosh	36,0	36,7	36,3	32,1	32,8	32,5	143,1	89,5
Qora gulyabi	38,0	39,8	38,9	34,5	34,8	34,6	152,4	88,9

Tájiriybe nátiyjelerin tallaw procesinde 2024-2025-jıllar dawamında qawın sortlarınıń ortasha ulıwma ónimdarlıq kórsetkishleri bahalandı. Alınğan mağlıwmatlar sonı kórsetti, orta hám keshpiser sortlar toparında barlıq sortlar standart sortqa salıstırğanda joqarı ónimdarlıqtı kórsetti.

Sonıń ishinde, kesh piser sortınan Qora gulyabi sortı eń jaqsı nátiyjelerden birin kórsetip, onıń ulıwma zúraátliligi 38,9 t/ga nı quradı. Bul kórsetkish standart Zar gulobi sortına salıstırğanda 12,6 t/ga ğa joqarı bolğanlıǵı menen baqlandı (3-keste).

Juwmaq hám usınıslar. Ótkerilgen izertlewler nátiyjesinde qawın sortı úlğileriniń biologiyalıq hám xojalıq qásietleri úyrenildi. Tallawlar tiykarında joqarı ónimdarlıqqa, jaqsı dám sapasına hám agroklimat sharayatına beyimlesiwshenlikke iye sortlar anıqlandı. Bul sortlar selekciya jumısları ushın bahalı genetikalıq resurs esaplanadı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Amirov X.S., Ostonaqulov T.E. Yozgi qovun navlari hosildorligining ekish muddatlariga bog'liqligi. // O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi jurnali. – Toshkent, 2019. – № 5. – B. 37-38
2. Ismoilova I., Ortiqova Y. O'zbekiston sharoitida ekiladigan qovun navlari agroteknikasi. UrDU «Biologiya va qishloq xo'jaligining yutuqlari, muammolari va istiqbollari» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. –Urganch, 2018. – 2-jild. – B. 113-114.
3. Mavlyanova R., Rustamov A., Hakimov R., Hakimov A., Turdieva M. O'zbekiston qovunlari. – IPGRI. – Toshkent, 2005. – B.206.

OROLBO'YI HUDUDIDA IQLIM O'ZGARISHI VA SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARI

mavzusidagi xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya

4. Matiyakubov X., Abdigapbarov A.S., Ismoilova N.N., Xaytboev D.K. Palizshiliq (sabaqliq). N., 2025.
 5. Ostonaqulov T.E., Amirov X.S. Qovun yozgi navlarining agrotexnologiyasida urug'ni ekisholdi tayyorlash va ekish muddatlarini belgilash. Monografiya. – Toshkent, «Navro'z», 2019. – B. 96-101.
 6. Ostonaqulov T.E., Ismayilov A.I. Sabzavotchilikda o'stiruvchi stimulyatorlar va mikroo'g'itlar ahamiyati. // «Agro-ilm». – Toshkent, 2019. – B. 34-35
 7. Sadullaev S.M. Qovun genefondini saqlash, eksportbop navlarini ajratish hamda etishtirishning ayrim texnologiyasi elementlarini takomillashtirish (Xorazm viloyati sharoitida). Dissertatsiya. T., 2022.
 8. O'zbekiston Respublikasi xududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestri. – Toshkent, 2020. – B. 54-56.
- Xakimov R.A., Xalimova M.O'. O'zbekistonda qovunning kasallikka chidamli navlarini yaratish uslublari. – Toshkent, 2014. – 151-153 b.